

Flora XƏLİLZADƏ
əməkdar jurnalist

Azərbaycan pedaqoji, mətbuat, ədəbiyyat və ictimai fikir tarixində görkəmli yer tutan Şəfiqə Əfəndizadə fanatizmin, cəhəlin hökm sürdüüyü, qadınların hüquqsuz sayıldığı bir zamanda xalqın maariflənməsində, xüsusilə də qızların təhsilə cəlb olunmasında minbir əziyyətlə qatlaşaraq mübarizə aparıb. Əlbəttə, bu zərif xanımın fədakarlığı təzyiqlər və təqiblərə də onun həyatından əsik etməyib.

Amma heç bir maneə onu haqq bildiyi işindən döndərə bilməyib. Şəfiqə xanımın xoşbəxtliyi onda idi ki, məhz ailəsi ona bu müqəddəs əməlini gerçəkləşdirməkdə yardımçı olurdu. Məram və məqsədini əks etdirən "Analar! Qızlarınızı oxudun!" müraciəti bütün ömrü boyu dilinin əzbəri, mübarizəsinin nəqarəti olub. Şərq klassik ədəbiyyatını mükəmməl bilən, dünya ədəbiyyatından, mədəniyyətindən məlumata olan, elm və mərifəti millətin inkişafı üçün vacib sayan Şəfiqə xanım 1882-ci ildə indiki Gürcüstanın Axalsix bölgəsinin Azgür kəndində ziyalı ailəsində anadan olub. Atası Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə savadlı, geniş məlumatlı bir şəxsiyyət imiş. Gözünü açıq evlərinde kitablar, məcmuələr görən, müdrik söhbətlər eşidən, maraqlı qonaqların kəlamlarına qulaq asan, anasının ona qab yumaq yox, kitab oxumağını öyrətməsini ömrü boyu unutmayan Şəfiqə Əfəndizadə "Mən ilk məktəbimi evimdə bitirdim" deməsinin ahəngində dərin həqiqət var. Böyük arzularla yaşayan Şəfiqə xanım qəflət yuxusunun beynlərdə hökm sürdüüyü bir zamanda qaranlıqdan sıyrılan işıq kim ətrafa nur saçaraq sanki gənc qızlara "arxamca gəlin" deyirdi. Şəfiqə Əfəndizadənin əsas məqsədi həmyaşdılarını ayılmaq, onları cəhəldən xilas etmək idi. "Şərq qadını" jurnalı 1924-cü ildə onun barəsində belə yazırdı: "Şəfiqə xanım bütün Cənubi Qafqazda ilk Azərbaycan dili müəlliməsi, jurnalisti və yazıçısı olmuşdur".

Onun haqqında fikirləşəndə ilk yazılarında yanlıq harayı düşüncələrimə hakim kəsilir. Azərbaycan qadınlarının hələ ictimai-siyasi və mədəni həyatda geniş fəaliyyət göstərə bilmədiyini qanlıq bir zamanda ulduz kimi parlayaraq millətinin maariflənməsi yolunda sinəsini onlara söykəyən, mübarizə aparan, rəfiqələrinin sırasında ilkin olan Şəfiqə xanım Əfəndizadə. O, təkəcə Azərbaycanda, Cənubi Qafqazda deyil, bütün Şərq dünyasında ilk azərbaycanlı qadın müəlliməsi, publisist və nasir olmuşdur. Görün, 12 yaşında ikən "Şərqi-rus" qəzetinin çapa başlaması münasibətilə nə yazırdı: "...Xeyli ümidimiz vardır ki, bu qəzet anası ölmüş millətin gözünü açıb üzünü güldürəcək".

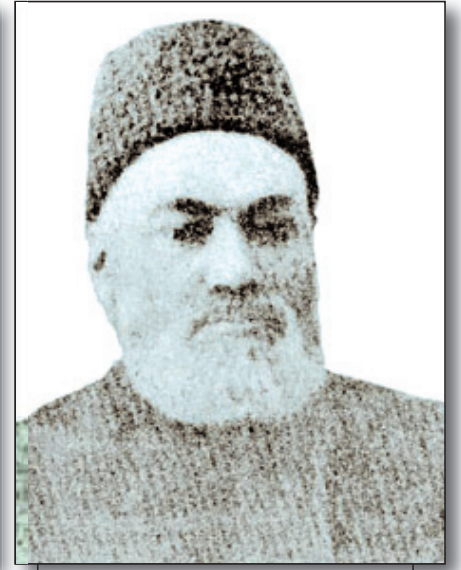
Təbii ki, Şəfiqənin belə ağıllı, hertərəfli böyüməsində ailə mühitinin böyük təsiri var idi. Atası Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə dövrünün tanınmış pedaqoqu və ziyalı idi. Təəssüf ki, onun barəsində o qədər də mükəmməl araşdırmalar aparılmayıb. Millətinin maariflənməsi yolunda çəkdiyi zəhmətin, əziyyətin üstündən sükutla keçilib. Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadənin adı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatında yalnız din xadimi kimi çəkilib. Halbuki indiki Gürcüstanın Axalsix bölgəsinin Azgür kəndində doğulmuş, sonralar İstanbulda təhsil almış Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə ilk növbədə böyük maarifçi idi. O, əqdə dostu, yerlisi Ömər Faiq Nəmanzadə ilə birlikdə Şəki və Şamaxı şəhərlərində ilk üsuli-cədid məktəbləri açmışdır. "Fəhəhət və bələğət, fənni-inşa və üsuli kitab"adlı toplusu ilk metodik vəsaitlərdən biri hesab olunur.

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Əjdər Ağayev uzun illərdir ki, Azərbaycan pedaqoqları haqqında müntəzəm surətdə mükəmməl araşdırmalar aparır. Düşündüm ki, heç ola bilməzdi onun Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə barəsində məlumatı olmasın. Elə bu niyyətlə ona müraciət etdim. Əldə etdiyim faktları təsdiqləməklə yanaşı, Əjdər müəllim bildirdi ki, Şəfiqə xanımla əlaqədar tədqiqatlar aparıb və bir sıra məqalələr də qələmə alıb. Həqiqətən də Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə dövrünün çox tanınmış və nüfuzlu adamlarından biri olub. Görünür ki, onun İstanbulda təhsil alması və ailəsi ilə bir müddət orada yaşaması sonradan-sovet dövründə ailə üzvlərinə belə gətirə bilməsi ehtimalına görə heç kimin bioqrafiya-

sında öz əksini tapmayıb. Elə soyad sonluğundakı "zadə" sözü də qəsdən atılıb. Repressiyalardan xilas olmağın başqa yolu yox idi. Əslində böyük bir şeyx nəslindən olan, millətinin maariflənməsi yolunda keşməkeşli ömür sürmüş Məhəmmədəminin həyat yoldaşı Əsmə Soltan xanım da elmi, maarifpərvər bir qadın olub. Klassik Şərq təhsili görmüş bu xanım ərinin ən yaxın köməkçisi kimi qızlarının da oxuması yolunda böyük əmək sərf edib. Onların yaşadığı bölgədə və ətraf regionda qız məktəbi olmadığından valideynlər özləri qızlarının Şəfiqə ilə Səidənin təhsilləri ilə məşğul olublar. Məhəmmədəmin Şeyxzadə böyük qızı Şəfiqəyə mükəmməl təhsil verir, kiçik qızı Səidəyə yazıb-oxumağı öyrədib. Ata qızlarının ərəb və fars dillərinin öyrənmələrinə də nail olub. Bu, əslində zəmanənin tələbi idi. Şəfiqənin ən böyük arzusu müəllim olmaq idi. Məhəmmədəmin qızını Tiflisə apara-

Şəfiqə xanım Əfəndizadə

Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə

Unudulmazlar

raq Zaqaqəziya ruhani idarəsində müvəffəqiyyətlə imtahan verərək ana dili müəllimi şəhadətnaməsi almasına yardımçı olub.

Əjdər Ağayevin söylədiklərindən: "XIX əsrin axırlarında Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadəni tanınmış müəllim və maarifçi kimi Nuxa şəhərinə dəvət ediblər. O, burada yeni üsullu oğlan məktəbi təşkil edib. Oğlan məktəbinin yanında ayrıca qız məktəbi açılıb. Həmin qız məktəbində təlim işlərini gənc müəllimə Şəfiqə Şeyxzadə (Ərə getdikdən sonra Əfəndizadə-F.X.) aparırdı. O burada üç il böyük həvəslə çalışdı, ilk pedaqoji təcrübələrini keçdi. Müəllim və vətəndaş kimi formalaşmış yetişdi". XX əsrin əvvəllərində Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadə məktəb açmaq üçün Şamaxıya dəvət edilib. Bu səbəbdən də Nuxadan köçməli olub.

1901-ci ildə Bakıda H.Z.Tağıyevin vəsaiti və H.B. Zərdəbinin köməkliliyilə rus-müsəlman qız məktəbi açılıb. Bu təhsil ocağı rəsmi sənədlərdə Aleksandrinski rus-müsəlman qadın məktəbi adlanırdı. Nəriman Nərimanov Məhəmmədəmin Hafiz Şeyxzadəyə məktub göndərərək qızını bu məktəbə göndərməsini xahiş etmişdi. Beləliklə, Şəfiqə xanım burada Azərbaycan dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmiş. Azərbaycanlı qadınlar arasında ilk ana dili müəllimi olmaq şərəfi nəsinə çıxan Şəfiqə Əfəndizadə həm də milli mətbuatda çıxış edən birinci xanımlardan, maarifçi ziyalılardan idi. Onun ən böyük arzusu Azərbaycan qadınlarının təhsil alması, maariflənməsi idi. Yazımın əvvəlində dediyim kimi, onun ən çox dərc olunduğu "Şərqi-rus" qəzeti idi. Elə bu qəzetdə oxuculara çatdırılmış "Bir çox ümidlərimiz sərlovhəli məqaləsində müəllifin arzu və inamı boylanıb: "Ümidlərimiz çox böyükdür... Hər bir rəzaletin başlıca səbəbi cəhəldir. Cəhəldən çıxmağın dərmanı isə elmdir, maarifdir..." Bu, sadəcə, mənalı fikir, həyat doğruluğunu təsdiqləyən həqiqət deyildi. Bu, əslində Şəfiqə Əfəndizadənin həyat devizi və ömrü boyu həyata keçirmək istədiyi məramı idi.

Çoxcəhətli yaradıcılığa malik olan Şəfiqə Əfəndizadə müxtəlif məktəblərdə pedaqoji fəaliyyət göstərməklə, mətbuatda müntəzəm çıxış etməklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da məşğul olurdu. Onun "Dəbistan", "Məktəb", "Dirilik" jurnallarında uşaq ədəbiyyatının ilk nümunələri sayılan "iki qızın söhbəti", "Şəkər alması", "İlk məhəbbət", " Müəllim nədir?", "Mükafat" və s. hekayələri dərc olunmuşdu. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində isə "Şərq qadını" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olmuş, ədəbiyyat və bədiiyyat şöbəsinə başçılıq etmişdir. Onun bu jurnalda maraqlı yazıları və hekayələri dərc olunub. Mətbuatda yazılarını müxtəlif imzalarla dərc etdirmiş: Şəfiqə Şəbiha, Şeyxzadə, Ş.Əfəndizadə və s.

Şəfiqə xanım cəmiyyətin inkişafında qadınların mühüm rolunu nəzərə al-

mağı tələb edirdi. O, qadını gənc nəslin sağlam böyüməsində çox böyük rol oynayan tərbiyəçi hesab edirdi. "Dirilik və varlıq qadın ilədir" məqaləsində yazırdı ki, inkişaf "qadınlıq və qadınlığın diriliyindədir". Qızların, qadınların iştirakı olmadan Vətənin, xalqın yüksəlişi qeyri-mümkündür. Qadını mütləq yüksəltmək, onu şəriət buxovlarından qurtarmaq, təbii-ictimai tərbiyəçi vəzifəsini özünə qaytarmaq, elmi, savadlı etmək - Şəfiqə xanımın görmək istədiyi məhz bunlar idi. "O, elə bu məqsədinə çatmaq üçün qız məktəblərində var qüvvəsilə çalışırdı, hər dəqiqəsini Vətənin sevimli qız balalarına həsr etməkdən zövq alırdı. Məktəbdə, ictimaiyyətdə arasında, mətbuatdakı çıxışlarında o, qızlara-gələcək analara təhsil verilməsini döndərmə təbliğ edirdi. Bu sahədə atılan hər bir addımı millətin gələcəyi üçün faydalı sayırdı (Ə. Ağayev).

Tədqiqatlarda qeyd olunur ki, Şəfiqə xanımın bacısı Səidə Şeyxzadə də pedaqoq və publisist kimi fəaliyyət göstərmiş. Bu xanım da Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından, pedaqoq, publisist və yazıçılardan sayılır. Məqalələri, hekayələri əsasən "İşiq" qəzetində (Bəzən yalnızlığa yol verərək jurnal adlandırılırdı, amma "İşiq" bizim ilk qadın qəzetimizdir-F.X.) dərc olunurdu. Böyük bacısı kimi Səidə xanımın da əsas məqsədi qadına qarşı olan köhnə fikirləri dağıtmaq idi. Təəssüf ki, onun barəsində daha geniş məlumat əldə etmək mümkün olmadı. Amma bütün olan araşdırmalarda əsas bir fikir diqqətimi çəkdi ki, Səidə xanım da bacısı Şəfiqə Əfəndizadədən heç də geri qalmamış. Belə bir məlumatda var ki, Səidə Şeyxzadə ərəb, fars lisanı ilə yanaşı, rus, fransız dillərini də mükəmməl bilirmiş.

Şəfiqə xanım təkəcə ictimai həyatda, pedaqoji fəaliyyətdə, yaradıcılıqda diqqət çəkmir. Bu ocaqda dünyaya gələn övladlar da məşğul olduqları sahənin ilkinləri sırasında dayanıblar. "Şəfiqə xanımın tərbiyə edib, boya-başa çatdırdığı iki oğlu fəal ictimai xadim, görkəmli mü-təxəssis, ensiklopedik biliyə malik insanlar kimi tanınmışlar. Onlar da öz ömürlərini şam kimi ərilib, insanlara nur paylamışlar" (Ə. Ağayev).

Adil Əfəndiyev Şəfiqə xanımla Əlaəddin Əfəndinin böyük övladıdır. Ailə ənənəsinə sadıq qalan Adil Əfəndiyev çoxcəhətli yaradıcılığa və fəaliyyətə malik olub. Şair, tərcüməçi, jurnalist, leksikoloq, ensiklopedist və redaktor kimi adını tarixə yazan Adil Əfəndiyev Bakı məktəblərində müəllimliklə də edib. Bəzən onu necə təqdim etmək də çətinlik çəkirsen. Mətbuat, ədəbiyyata bağlılığının və qəzet, jurnallarda müntəzəm dərc edilməsinin nəticəsidir ki, o, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının ilk sədri təyin edilmişdir.

15 ilə yaxın bir müddət ərzində Azərbaycan Dövlət Neşriyyatında mətn oxuyan, orfoqraf, redaktor, şöbə müdiri, nəhayət neşriyyat direktoru vəzifəsini daşıyan Adil Əfəndiyev bədii tərcümə

sahəsində də böyük xidmətlər göstərmiş. Əməkdar elm xadimi, professor Əziz Mirəhmədov yazırdı ki, "Milli mədəniyyətimizin tərəqqisində böyük rolu olan bədii tərcümə öz nailiyyətləri ilə bu yolda ağır zəhmət çəkmiş Mikayıl Rzaquluzadə, Məmməd Arif, Əliheydər Orucov, Mikayıl Rəfililə bərabər Adil Əfəndiyevə borcludur". Elə Əziz müəllimin xatirələrindən öyrənirik ki, qəhrəmanımız gənclik illərində Adil Nəcəddin imzası ilə şeirlər yazmış. Adətən də " Maarif və mədəniyyət" jurnalında tez-tez şeirləri dərc edilmiş. Amma sonralar bu yaradıcılığını davam etdirməyib. Çox güclü hafizəyə, dərin biliyə, məntiqli mühakimə qabiliyyətinə malik olduğundan həmkarları onu " canlı ensiklopediya" adlandırdılar.

Nəcib insan və gözəl ziyalı olan Adil Əfəndiyev barəsində respublikamızın görkəmli şəxsiyyətləri maraqlı xatirələr və məqalələr qələmə alaraq onun bir sıra məziyyətlərindən ehtiram və məhəbbətlə söz açılıb. Bu müəlliflərin adları bəs edər ki, oxucular Adil müəllimin necə insan olduğunu dərhal anlaşırlar. Məsələn, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Mirzə İbrahimov, İsmail Nəzərov, Əziz Mirəhmədov, Cəlal Məmmədov, Teymur Əliyev, Siyavuş Məmmədov, Əjdər Ağayev və başqaları. Onun barəsindəki ürək sözlərində Adil Əfəndiyevin daxili portreti çox dolğun və aydındır. "Adil müəllimə hansı elmdən sual versən, qanəedic cavab alırdın..." (İ. Nəzərov).

Şəfiqə xanımın ikinci övladı Fuad Əfəndiyevdir. İxtisasca həkim olub. Pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, elmi işlə məşğul olub. Fuad Əfəndiyev 25 yaşında namizədlik, 30 yaşında isə doktorluq işini müdafiə edib. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvi seçiləndə isə 47 yaşında idi. Yeri gəlmişkən onu da bildirim ki, qardaşlar əslində elə də uzun ömür sürməyiblər. Adil 66 il yaşayıb, Fuadın ömrü daha qısa olub: cəmi 54 il!

Fuad Əfəndiyev hematologiya və qanqöçürmə sahəsində tədqiqat işləri aparmış, 1957-ci ildə onun təşəbbüsü ilə Bakıda 4 saylı klinikada köks cərrahliyi şöbəsi yaradılmışdır. 1961-ci ildə Azərbaycan Eksperimental və Klinik Tibb İnstitutunun təşkilatçısı və ilk direktoru olmuşdur. Əməkdar həkim fəxri adına layiq görülmüş Fuad Əfəndiyev dövrünün bir sıra orden və medallarını da almışdır. Vəfatından sonra (1909-1963) 4 saylı şəhər xəstəxanası fəaliyyətini dayandıran qədər (2014-cü il) unudulmaz Fuad Əfəndiyevin adını daşıyır.

Şəfiqə Əfəndizadənin övladları da anaları kimi Vətəni sevməkdən, ömürləri boyu bu məhəbbəti yaşamaqdan böyük mənəvi zövq alıblar. Babadan, valideynlərdən gələn bu istək onların da həyat yolunu işıqlandırır. Bu nurdan isə millətin taleyinə elə nailiyyətlər, uğurlar yazılıb ki... Vətən üçün yaşayanlar isə həmişə yaşadırlar.